

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ

Для сучасної української прози характерним є різнобічність семантико-стильових пластів, певна свобода авторів у використанні мовних засобів. Увага лінгвістів спрямована передусім на вивчення художнього тексту як денотативно-образного простору і на слово як конститутивний елемент тексту. Проте недостатньо уваги приділено дослідженню структурно-семантичних параметрів вторинних найменувань, що й стало об'єктом нашого зацікавлення.

Для розуміння процесу метафоризації важливе значення має поділ слів із притаманними їм семантичними і граматичними категоріями [7, 37]. Структуру метафори традиційно розглядають у морфологічному та синтаксичному аспектах. Під морфологічним кутом зору метафору досліджували Х.Дацишин, Т.Єщенко, Л.Дмитришин, Л.Пустовіт, Л.Тиха та ін. Дослідники підкреслювали, що метафорично може бути використана будь-яка частина мови [1, 160]. Проте на практиці процес метафоризації зводиться переважно до транспозиції іменника, прикметника, дієслова, зрідка прислівника. Другий варіант морфологічної класифікації наближається до синтаксичного аспекту. Н.Слобода наголошує на тому, що поєднання морфологічної класифікації із синтаксичною є універсальним варіантом, оскільки морфологічні й синтаксичні умови реалізації метафори тісно пов'язані між собою [6, 30]. Концептуальні ідеї в галузі вивчення структурно-граматичної природи перифразових одиниць представлено у наукових дослідженнях А. Новикова, А. Сичова, Н. Базарської, З. Попової, Г. Моложай, М. Коломієць, Є. Регушевського, І. Кобилянського, Н. Сологуб, Т. Битевої, О. Копусь, А. Свашенко, Г. Розанової, які ґрунтовно дослідили функціонування перифрази в різних типах дискурсу.

Сучасна українська проза репрезентує використання різних структурних типів вторинних найменувань, які репрезентовані одно-, дво-, три- та чотирикомпонентними конструкціями.

Структура метафори. У мовотворчості сучасних письменників незначний масив метафорики становить однокомпонентні метафори, виражені іменниками. Вони різні за походженням й охоплюють найрізноманітніші класи лексики. Пор.: *Кліф сміявся. – [...] й тебе з Роком, **півню!*** (С. Поваляєва); *...забрав у неї наплічника. – Давай, **азаліє,** моя тепер черга* (І. Карпа); ***Журавель** уже мчав геть. Навіть не попрощався* (Люко Дашвар); *Гірка у тебе правда, **какаду*** (Т. Антипович); *– Йди, **сороко,** – сказав. Або ж рота на замок* (В. Лис); ***Редька** позбирала помідори, поставила ровер...* (І. Карпа); *– І тобі спасибі, **кактусе!*** (Б. Мельничук); ***Горох** хапає одяг, прямо в труселях суне до дверей* (Люко Дашвар); *...**конус** був чимось середнім між наглядачем, куратором і наставником* (Любоко Дереш); ***В'юн** усе ще дивився на мене, але я бачив, що очі його неживі. Провів долонею по його повіках* (В. Шкляр); ***Лишенько** слухняно побрело за Марійкою* (І. Потаніна); *– Гей-гей! Гей, **Зубастік! Геморойчик!** Ви куди? А як я же я?* (Любоко Дереш).

Двокомпонентна метафора репрезентована такими конструкціями:

- іменник у Н. в. + керований іменник у Р. в. (генітивна метафора), пор.: *...**рій хлопців** гудів за нею, де б вона не з'являлася* (М. Матіос); ***Копиця волосся** впирається у стелю. Руда!* (І. Роздобудько); *...**букет жабурів:** редактор, художник, скульптор, музикант, поет...* (Б. Мельничук); *...**згря бандитів** протрималася при владі зайвий рік* (Є. Кононенко); *...минаємо **лігвисько бомжів** біля переходу...* (О. Жупанський); *...**тріска постаті** зігнулася над [...] столом* (Б. Мельничук);

- прикметник + іменник, пор.: *Такий собі чоловік у футлярі або **вчений равлик**, який ніколи не покидав своєї шкаралупки...* (Ю. Винничук); ***Сіра мишка!** [...] подивитися нема на що* (Люко Дашвар); *– Придушу **малу гадюку!** – заверещав. Алка його за груди вхопила: – [...]Катерину зачепиш – уб'ю* (Люко Дашвар); *Хіба вам колись доводилося бачити **розумну жердину?*** (Ю. Винничук); *Детектив Пікус, **посивілий хорт**, все принюхуватиметься, як до ладану...* (Т. Антипович);

- іменник + прикметник, пор.: *Я тебе задушу, жеребця ненаситного*, – сказала Тіна... (В. Шкляр); *Глянула збоку – кульбаба зів'яла, а не чоловік* (Люко Дашвар); – *Ти, кобель невігуляний!* (О. Забарний); *Якщо ви людина вихована [..], то ніяк не зможете тупнути ногою на доброго самаритянина в національному майже одязі, щоби він перестав за вами йти й відчепився, реп'ях нещасний* (І. Карпа). Прикметники уточнюють ознаки метафоризованих іменників, зокрема, вказують на вік, зовнішність, риси характеру, психо-емоційні характеристики зображуваних персонажів;

- займенник + іменник, пор.: *Яким чином ця курка зможе впоратися зі стількома різнопрофільними фірмами [..]?*; – *Ну що, добре повеселилися наші нарциси? – посміхнулася Едіт...* (І. Роздобудько); *Такі хлопці гинуть... Такі орли...* (М. Матіос). Займенники надають художньому текстові інтимізації та передають оцінку зображуваного.

Письменники-постмодерністи активно використовують дієслівну метафору, яка слугує яскравим засобом увиразнення зображуваної дійсності. Дієслово створює динамізм у метафоричному тексті, надає всім переносним ознакам рухливості, активізує їх. За своєю природою дієслово здатне викликати таку експресивність слів у метафорі, яка найвідчутніше діє на емоції [3, 36].

У сучасній художній прозі трапляються дієслівні метафори, що складаються з двох компонентів: «іменник + метафоричне дієслово», «метафоричне дієслово + іменник», пор.: *Свекруха засяяла. Яків усміхнувся* (В. Лис); *...ще мить – і Маруся вибухне, лясне Льошку по щоці...* (Люко Дашвар); – *Зробила все, як ти звелів, – защебетала Регіна* (Б. Мельничук).

Окрему групу дієслівних метафоричних конструкцій становлять структури «іменник в орудному відмінку + дієслово». Такі конструкції здебільшого конкретизують зображуване явище. Пор.: *Гадючкою вислизнула з гримерної. Пішла до дівчат-суперниць...* (Б. Мельничук); *Соколами злетілись брати в цей край, хоча знали: нема їхньої неньки* (О. Забарний). *Алка не втрималася. Розревлася коровою і нічого вдіяти не могла* (Люко Дашвар).

З метою образної конкретизації сучасні українські автори послуговуються трикомпонентними метафоричними конструкціями, що мають такі моделі:

- іменник у Н. в. + керований іменник у Р. в. + іменник у Н. в., пор.:
*...сподіваюся, що дон Раміро і його **табун кровожерних душолюбів**, які гналися за нами від самого Мехіко, врешті-решт відстали* (М. Кідрук); *...згряя **індіанських сопляків** викотила наш «Додж» нагору...* (М. Кідрук); *...співає **зірка турецької естради Таркан*** (С. Жадан); *Зграйка місцевої пацанви [..] припинила своє заняття...* (А. Кокотюха);

- прикметник + прикметник + іменник, пор.: *Жінок твалтують **хтиві п'яні самці***... (Г. Пагутяк); *Детектив Пікус – **похмурий носатий пес***... (Т. Антипович); *...іди подивись у дзеркало, ти, **стара перезріла шкапо***... (Ю. Покальчук); *Вадима Сана пам'ятаю – **породистий світський лев***... (І. Потаніна); *Ви просто **маленький самовдоволений індик**, з кучою лінією розуму*... (Т. Малярчук); *Вона стояла розгублена – **тиха, домашня картоплинка***... (Л. Пономаренко). Наведені приклади свідчать про те, що атрибутивний компонент поглиблює значення метафоричної конструкції за рахунок емоційно-оцінного відтінку.

Структура метонімії. У мовотворчості сучасних авторів спостерігаємо вживання іменникової, прикметникової та дієслівної метонімії. Найуживанішою є іменникова метонімія. Виокремлюємо одночленну і двочленну метонімію. Одночленна метонімія представлена здебільшого онімами із типом відношень «прізвище автора» → «твір автора», пор.: *...коли вперше прочитала **Цветаєву та Рембо**, – я хотіла померти молодою й незайманою*... (І. Роздобудько); – *...Зустрінемося на початку **Чайковського*** (Ю. Винничук).

Для двочленних метонімічних конструкцій характерний тип семантичного відношення «ім'я та прізвище автора» → «твір». Пор.: *Я **крав поезію та маловідомих українських забутих письменників XIX – початку XX сторіч, виданих у 50-60-тих роках, коли я ще не міг їх придбати: Стефана Коваліва, Дніпрову Чайку, Любов Яновську***... (Ю. Винничук).

Зрідка трапляються також генітивні метонімічні конструкції, пор.: *Склянка горілки пам'ять не освіжила* (О. Забарний); *Не могла згадати, що там всередині... нарешті згадала і видобула флакон духів* (Ю. Винничук).

Структура перифрази. Мовотворчість сучасних авторів вирізняється вживанням великої кількості перифраз різними за своєю структурно-граматичною специфікою. Найпродуктивнішими моделями структурно-граматичної будови двокомпонентних перифразових номінацій в українській прозі ХХІ ст. є субстантивні словосполучення з атрибутивним типом відношень. З-поміж них найпоширенішою моделлю є «прикметник + іменник». Пор.: *Йосип черкнув сірником. Червоний перелесник побіг по смужці з мішковини до каністри* (Б. Мельничук); *...улюбленці-числа зіграли свою гру проти футбольного Піфагора?* (Ю. Андрухович); *Чорна хвороба зробить з чоловіком усе на світі* (Г. Пагутяк); *Залізний вихор пролетів над нами, лишаючи своє «так-так»...* (Брати Капранови).

Серед двокомпонентних перифраз виділяємо чисельну групу словосполучень типу «іменник у Н.в. + іменник у Р.в.». Семантико-синтаксичні відношення між елементами словосполучень цієї моделі атрибутивні, форма граматичного зв'язку – безпосереднє керування. Продуктивність такої моделі зумовлена не тільки тим, що така схема творення субстантивних-субстантивних сполучень є найпродуктивнішою в сучасній українській літературній мові, а й у зв'язку з широкими можливостями сполучуваності опорного компонента перифразового найменування – іменника. Пор.: *На батьківщині Ісуса хоча б один раз мусить побувати кожен* (І. Роздобудько); *...вона ж завозила грозу бандитів додому...* (А. Кокотюха); *...Путаний почав підбивати клинці до нашої «королеви мод»...* (Є. Дудар). Зафіксовано також прийменникові конструкції, у яких поєднується іменник з іменником, пор.: *...давай лягати спати, поки пацани у рясі Елвіса не затягнули* (І. Карпа); *Мені самій більше подобаються жінки із довгим тулубом і короткими ногами, ніж масово кохані ляльки на ходулях* (І. Карпа); – *Вона як та баба з колони – з вінком на голові...* (І. Карпа).

Отже, двокомпонентні перифразові номінації у мовотворчості сучасних авторів слугують для позначення єдиного, нерозчленованого семантичного цілого.

Субстантивна модель комбінування перифразових номінацій може бути поширена до тричленних конструкцій із такою структурою: «іменник + прикметник + іменник», пор.: *...країна червоного дракона знову стає монархією...* (О. Жупанський); *...суспільно-соціальний устрій у країні жовтої змії зазнав значних змін...* (О. Жупанський); «прикметник + прикметник + іменник», напр.: *російський газовий сморід, маленька дика принцеса*. Пор.: **МАЛЕНЬКА ДИКА ПРИНЦЕСА** повернулася в моє велике червоне серце... (І. Карпа).

У мовосвіті сучасних авторів чотирикомпонентні перифразові номінації характеризуються сконденсованістю вислову. Тут фіксуємо такі моделі: «іменник + прикметник + прикметник + іменник»: *Там радість і свято. Там ідять кару небесну швидкого приготування* (Любка Дереш); «прикметник + прикметник + іменник + іменник»: *Добра стара товстуха Берта, як назвав кохану столицю мій друг-берлінець...* (І. Роздобудько); «прикметник + прикметник + прикметник + іменник»: *Центральні вулиці міст починають стугоніти від титанового кроку могутніх мислячих бойових машин...* (О. Жупанський).

Отже, для мовотворчості письменників-постмодерністів характерне використання метафори, метонімії, перифрази з різними компонентним складом. Однокомпонентні метафори здебільшого виражені іменниками. Вони різні за походженням й охоплюють найрізноманітніші класи лексики. Двокомпонентна метафора репрезентована моделями: «іменник у Н. в. + керований іменник у Р. в.», «прикметник + іменник», «іменник + прикметник», «займенник + іменник», «іменник + метафоричне дієслово», «метафоричне дієслово + іменник». Трикомпонентна метафора репрезентована моделями «іменник у Н. в. + керований іменник у Р. в. + іменник у Н. в.», «прикметник + прикметник + іменник». Одночленна метонімія представлена здебільшого онімами із типом відношень «прізвище автора» → «твір автора», для

двочленних метонімічних конструкцій характерний тип семантичного відношення «ім'я та прізвище автора» → «твір», зрідка трапляються генітивні метонімічні конструкції. Найпродуктивнішими моделями структурно-граматичної будови двокомпонентних перифразових номінацій в українській прозі ХХІ ст. є субстантивні словосполучення з атрибутивним типом відношень, найпоширенішою моделлю яких є «прикметник + іменник». Чисельну групу становлять трикомпонентні перифрази, репрезентовані моделями «іменник у Н.в. + іменник у Р.в.», «іменник + прикметник + іменник». Чотирикомпонентні перифразові номінації представлені моделями «іменник + прикметник + прикметник + іменник», «прикметник + прикметник + прикметник + іменник».

Список використаних джерел

1. Блэк М. Метафора / М. Блэк // Теория метафора: [сб. статей; пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. – М.: Прогресс, 1990. – С. 153-172.
2. Кравець Л. Семантико-граматична структура метафори (на матеріалі поетичної творчості М. Зерова: дис. ... канд. філол. наук, спец. 10.02.01 «Українська мова» / Кравець Лариса Вікторівна. – К., 1997. – 186 с.
3. Пустовіт Л. О. Засоби вираження метафори / Л. О. Пустовіт // Культура слова. – 1977. – Вип. 11. – С. 34-42.
4. Рошко С. М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові // автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. М. Рошко – Дніпропетровськ. – Ужгород, 2001. – 21 с.
5. Синельникова Л. Н. Роль генитивной метафоры в системном объединении единиц стихотворного текста / Л. Н. Синельникова // Композиционное членение и языковые особенности художественного произведения. – М.: 1987. – С. 116-126.

6. Слобода Н. В. Морфологічний потенціал синтаксису в поезії шістдесятників: дис. ... канд. філол. наук спец. 10.02.01 «Українська мова» / Слобода Наталія Володимирівна. – Дніпропетровськ, 2010. – 211 с.

7. Черкасова Е. Т. Опыт лингвистической интерпретации тропов (метафора) / Е. Т. Черкасова // Вопросы языкознания. – 1968. – № 2. – С. 28-38.